

ĮVADAS

Šia knyga nuosekliai tęsiamas Lietuvos bažnyčių dailės paveldo tyrimų publikavimas tęstiniame leidinyje „Lietuvos sakralinė dailė“. 1996–2007 m. pasirodžiusiose septyniuose šio leidinio pirmojo tomo knygoje paeiliui pristatyta visų šešių Vilkaviškio vyskupijos dekanatų bažnyčių ir koplyčių architektūra ir dailė. Darbas buvo pradėtas tuomečiame Kultūros ir meno institute, tęstas reorganizuotame Kultūros, filosofijos ir meno institute. Sulig kiekviena knyga augo rengėjų – dabartinio Lietuvos kultūros tyrimų instituto Sakralinio meno paveldo skyriaus mokslo darbuotojų – patirtis ir užmojai, pasitelkti atskirų sričių specialistai iš kitų institucijų. Buvo pristatoma ir išanalizuojama vis daugiau ir įvairesnių dailės paveldo objektų, daugiau dėmesio skiriama pačių bažnyčių ir koplyčių istorijai ir architektūrai, parapijų kūrimosi, raidos ir kitiems kontekstiniams tyrimams.

Vyskupui Eugenijui Bartuliui pritarus nuo 2008 m. imtasi Šiaulių vyskupijos meno paveldo tyrimų ir jų rezultatų publikavimo. Šios vyskupijos architektūrai ir dailei skiriamas „Lietuvos sakralinės dailės“ II tomas. Jame skelbiamų tyrimų aprėptis dar platesnė nei I tomo knygoje. Išlaikoma pirminė medžiagos pateikimo pagal dekanatus eiga, dekanato šventovių su jų dailės objektais rikiavimas abėcėlės tvarka pagal vietovardžius. Tačiau nuo II tomo pasikeitė knygos maketas, leidžiantis patogiau išdėlioti didesnes ir spalvotas iliustracijas. Paaiškėjus, kad kiekvieno iš penkių vyskupijos dekanatų meno paveldui aptarti vienos knygos negana, II tomas pagal dekanatus skirstomas į penkias dalis, apimančias po kelias knygas – tiek, kiek jų reikia dekanato paveldo visumai pristatyti.

Pirmasis Šiaulių vyskupijoje buvo ištirtas seniausias – Joniškio dekanatas. Jo bažnyčioms ir koplyčioms skirta medžiaga 2011–2015 m. publikuota trijose „Lietuvos sakralinės dailės“ II tomo pirmosios dalies „Joniškio dekanatas“ knygoje: kn. 1: „Balkaičiai – Joniškis“, kn. 2: „Juodeikiai – Rudiškiai“, kn. 3: „Skaistgirys – Žukanciai“. Šiaulių dekanato architektūros bei dailės paveldui skiriamos II tomo antrosios dalies „Šiaulių dekanatas“ knygos.

Šios dalies pirmojoje knygoje pristatoma Aukštelkės, Bazilionų, Gruzdžių ir Juozapavos bažnyčių, Agailių ir Bridų (įrengta senelių namuose) koplyčių, Apšrujų (Gilaičių) ir Butkaičių koplytėlių, Dimšių ir Gruzdžių koplytstulpių architektūra, sakralinė dailė ir istorija. Aptariama ir nebeišlikusios Gordų (Vijurkų) koplyčios

istorija, o mažutė Jogminų koplytelė pristatoma Bazilionų bažnyčios skyriaus straipsnyje apie koplytelėje anksčiau stovėjusią, dabar bažnyčioje atsidūrusią šv. Jono Nepomuko skulptūrą.

Leidinyje išlaikoma ankstesnėms „Lietuvos sakralinės dailės“ knygoms būdinga kataloginio pobūdžio struktūra, leidžianti nuosekliai ir parankiai pristatyti tiek šventovių istoriją, tiek jų kultūros ir meno paveldą. Didesnių architektūros ir dailės kompleksų objektai aptariami keliuose ar net keliose dešimtyse straipsnių. Pirmiausia nagrinėjama šventovės istorija ir architektūra. Aukštelkės ir Bazilionų bažnyčių jos aptiriamos viename straipsnyje, o Gruzdžių ir Juozapavos bažnyčių – atskiruose tekstuose. Kartu su pastatų architektūra trumpai apibūdinami tie jų įrangos ir dekoru objektai, apie kuriuos specialių straipsnių nėra. Po straipsnį parengta koplyčioms ir mažosios architektūros statiniams, jų istorijai ir įrangai pristatyti, tiksliai Agailių koplyčios aptarimą papildė keli nedideli tekstai apie dailės kūrinius.

Bažnyčiose ir jų aplinkoje esančių meno kūrinių seka skyriuose dėliojama pagal objektų rūšį, o rūšies viduje – pagal sukūrimo laiką. Iš pradžių aptariami įrenginiai – altoriai, sakykla, krikštykla, vargonai, po to – baldai, tapybos kūriniai, skulptūros, liturginiai indai, rūbai, įvairūs reikmenys, galop – varpai ir eksterjero objektai. Komplektą arba ansamblių sudarantys, vieno autoriaus, kai kada – tik vienalaikiai arba kitaip besisiejantys kūriniai ir dirbiniai aprašomi viename straipsnyje.

Knygoje publikuojamų kūrinių ir dirbinių atranką lėmė ne vien meniškumas: laikomasi bažnytinio meno tyrimų metodologinės nuostatos, numatančios įvairias analizavimo ir vertinimo prieigas. Apimtimi, išsamumu ir tyrimų mastu leidinio straipsniai taip pat labai įvairūs, nes parengti atsižvelgiant į objektų vertę, pobūdį, sandarą, istoriją, ansamblišumą ir t. t. Tad vienur pasitenkinama kūrinių arba dirbinių metrika, trumpu jo aprašymu ir pastaba apie kultūrinę vertę, o kitur imamasi nuodugnios istorinės ir meninės analizės, ikonografijos, kontekstų nagrinėjimo, pateikiama išvadų apie vertę, įžvalgų apie naujas tyrimų arba interpretavimo gaires. Kūrinių autoriai, juose įamžinti arba kitaip su jų atsiradimu susiję asmenys pristatomi straipsnių pabaigoje trumpomis biogramomis. Sakralinės dailės objektų vertei ir istoriniam kontekstui suvokti labai svarbūs šventovių istorijai ir architektūrai skirti tekstai, nuosekliai atskleidžiantys ne tik pastatų raidą, bet ir bažnyčios arba koplyčios pamaldumo tradicijų, parapijos istoriją. Šie straipsniai dailėtyros leidiniui suteikia ir lokalios istorijos veikalo pobūdį, juolab kad daugumos parapijų, bažnyčių ir koplyčių istorija taip nuodugnai ir įvairiapusėiškai ištiriama pirmą kartą, o jei tyrinėjimų jau būta, jie įvertinami, svariai papildomi ir naujai apibendrinami. Bažnyčioms skirtų tekstų pabaigoje kaip priedai skelbiami šventovės administravusių dvasininkų sąrašai; juose nurodyti metai ženklina kunigo įvardytos tarnystės laikotarpį arba trūkstant istorinių duomenų, laiką, kuomet asmuo minimas einąs tas pareigas.

Istoriniai ir dailės tyrimai paremti gausiais, neretai pirmą kartą naudojamais dokumentais, kitais rašytiniais bei ikonografiniais šaltiniais, įvairiopa literatūra,

internetinių prieigų teikiama duomenimis. Svarbūs buvo Lietuvos valstybinių archyvų, Vilniaus universiteto ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekų rankraštytų, Šiaulių vyskupijos ir Kauno arkivyskupijos kurių, taip pat Bazilionų ir Gruzdžių bažnyčių archyvų dokumentai, Kultūros paveldo centre ir jo archyve sukaupta medžiaga apie paveldo objektus. Literatūra ir šaltiniai nurodomi išnašose, o jų sąrašas, kaip ir asmenų bei vietovardžių rodyklės, pateikiami knygos gale.

Leidinių pradeda Šiaulių dekanato istorijos apžvalga, toliau publikuojami 133 skirtingos apimties straipsniai, iš jų 4 apie mažosios architektūros paminklus, 9 apie šventoves bei jų istoriją ir 120 apie šventovių dailės paveldą. Pačių objektų pristatoma daug daugiau, nes bemaž keturiuose dešimtyse šių straipsnių aprašomi kompleksiniai kūriniai, dirbinių poros arba iš kelių įrenginių ir daugelio įvairių atvaizdų sudaryti ansambliai. Tekstus svariai papildo 512 iliustracijų. Nuotraukose – visi aprašomi kūriniai arba kiti paveldo objektai, taip pat jų fragmentai, įrašai, signatūros. Be 2014–2017 m. per ekspedicijas darytų fotografijų, publikuojamos ir archyvinės nuotraukos. Jos parodo pasikeitusią bažnyčios aplinką, interjero detales, vieno kito kūrinio ankstesnį vaizdą. Labai svarbios tos fotografijos, kuriose matomi kadaise apgriautos tuometės Aukštelkės šventovės, sovietmečiu sunaikintos senosios Agailių koplyčios, visai pražuvusių Gordų ir Gruzdžių kapų koplyčių, ankstesnės Apšrujų (Gilaičių) koplytėlės, autentiškojo Gruzdžių koplytstulpio vaizdai. Spausdinami archyvuose rasti pastatų brėžiniai, senieji projektai. Nuo II tomo leidinyje pradėti publikuoti ir sfragistikos tyrimams galintys praversti bažnyčių antspaudai.

Didžiausią knygos dalį užima Gruzdžių Švč. Trejybės bažnyčios ansamblio, jo dailės ir XVII a. I pusėje įkurtos (seniausios iš knygoje aprašomų) parapijos istorijos pristatymas. Dabartinė bažnyčia ir jos aplinkos statiniai – aukšto profesinio lygio neogotikos architektūros ansamblis, suderintas su mūrine dar romantizmo stilistikos špitolė (dabartine klebonija). Gausus, net 56 straipsniuose aprašomas Gruzdžių bažnyčios dailės paveldas. Didelė jo dalis – altoriai, sakykla, klausyklos, baldai, kai kurie paveikslai, skulptūros, indai ir kiti daiktai – XX a. bažnytinės dailės pavyzdžiai, sukurti ir pagaminti iškilus dabartinei šventovei ar dar vėliau. Iš jų išskirtini: savitų bruožų turintis altorių ansamblis, stilingas Aleksandro Boravskio 1910 m. paveikslas „Švč. Trejybė“ ir tais pat metais latvio vargonų meistro Emilio Martino pastatyti vargonai. Ikonografijos, kūrėjų braižo ar parapijos istorijos atžvilgiu vertingi iš senosios bažnyčios išlikę baroko epochos relikvai: seni, nors pertapyti trys įvairios ikonografijos Švč. Mergelės Marijos ir šv. Roko paveikslai su aptaisais, mįslingos kilmės Susimąšiusio Kristaus (Rūpintojėlio) skulptūra, Vilniaus auksakaliui priskiriama XVIII a. monstrancija, keli senieji kielikai.

XVIII a. vid. prasidėjusi Bazilionų (Padubysio) Šv. Bazilijaus Didžiojo bažnyčios istorija labai savita. Tai savo mokykla garsaus ir vienintelio Žemaičių vyskupijoje gyvavusio graikų katalikų bazilijonų vienuolyno cerkvė, sielovadine prasme faktiškai veikusi kaip Kurtuvėnų parapijos filija. XIX a. uždarius vienuolyną ji paversta

stačiatikių cerkve, o po I pasaulinio karo tapo Romos katalikų bažnyčia. Dabartinis medinis šventovės pastatas, pasižymėjęs klasicizmo bruožais, yra perstatytas ir papildytas prie archajiškos regiono vienboksčių bažnyčių architektūros tradicijos priartinančiais ir liaudies dailidystės elementais. Viduje iš bazilijonų inventoriaus telikęs kuklus altoriaus kryžius, kitas dailės paveldas – tai iš kitur atkelti senesni ir XX a. įgyti kūriniai ir dirbiniai. Vertingiausi objektai: du 1732 m. varpai (vienas nulietas Vilniuje, antras – Pašiaušėje, pastarojo nustatytas liejikas), retos sandaros ir ikonografijos dvipusis didžiojo altoriaus paveikslas, nuotaikinga šv. Jono Nepomuko skulptūra, stilingas I arnotas, tremtyje pabuvojusi II patena.

Įdomia istorija pasižymi ir šioje knygoje pristatoma nedidelė Juozapavos Šv. apaštalų Simono ir Judo Tado akmenų mūro bažnyčia, identifikuojama kaip gana ankstyvas Lietuvos romantizmo architektūros pavyzdys. Atskleidžiamas jos ryšys su Žemaitijoje kadaise įtakingos Nagurskių giminės dvaru, pati šventovė traktuojama kaip Nagurskių giminės Dirvėnų šakos memorialinė vieta. Atkreipiamas dėmesys į bažnyčioje išlikusius senuosius XIX a. iliuzinius altorius, vargonus ir 1920 m. nulietą, atsitiktinai Juozapavoje atsidūrusį, tačiau istoriniu požiūriu labai vertingą varpą.

Aukštelkės Šv. Antano Paduviečio bažnyčia, išaugusi iš XVIII a. medinės, o nuo XIX a. pab. – mūrinės koplyčios, patyrė abiejų XX a. karų naikinimus. Po 1915 m. vokiečių atakos iš dydžiu išsiskiriančios koplyčios buvo likę tik mūro sienų griuvėsiai, juos vėl paversti maldos namais pasirūpino iš Aukštelkės apylinkių kilęs kanauninkas Vincentas Jarulaitis. Nustatyta, kad bažnytelės atstatymo projektą parengė vienas žinomiausių tarpukario architektų – Feliksas Vizbaras. Darnaus eklektinio istorizmo pastate tinkuoti ir netinkuoti paviršiai bei kontrastinga polichromija žymi seno ir naujo mūro nevienalaikiškumą – taip architektūroje buvo atspindėta dramatiška bažnyčios istorija. Iš vertingesnių dailės paveldo objektų šioje bažnyčioje tėra keletas meninio metalo dirbinių, stula ir varpas.

Straipsnių grupavimas ir juos siejantys kontekstiniai menotyriniai ir istoriniai duomenys, tyrimų nuoseklumas ir rezultatyvumas (daugybė naujų ir patikslintų atribucijų, įžvalgų, kitos naujos medžiagos) leidinį priartina prie Šiaulių dekanato istorijai ir meno vertybėms skirtos kolektyvinės monografijos. Kita vertus, klasifikavimo požiūriu netipišką ir mokslo monografijai nebūdingą, iš daugybės įvairios apimties mokslinių ir dalies grynai kataloginių straipsnių sudarytos knygos sandarą lemia pagrindinis atliekamo darbo tikslas – ne tik išsamiai ištirti, bet ir kuo geriau pristatyti Lietuvos sakralinio meno objektus. Sistemingas Lietuvos kultūros paveldo tyrimas – prioritentinė projektą vykdančios grupės mokslinės veiklos sritis, todėl atsisakoma chrestomatiniams tyrimams būdingo ryškaus objektų ir jų verčių selekcionavimo, o siekiama nuosekliai aprėpti bažnytinio paveldo visumą ir pateikti visapusiškus duomenis (nuotrauka, metrika, atribucija, istorinės žinios, ištirtumas, ikonografija, meninis kontekstas, vertė) apie publikuoti atrinktą kūrinių. Dauguma objektų pristatomi pirmą kartą, tad leidinys atlieka ir ikonografinių šaltinių publi-

kavimo vaidmenį. Manome, kad pasirinktas sisteminimo ir pateikimo būdas yra parankiausias ir leidiniu besinaudosiantiems įvairių sričių mokslininkams, muziejininkams, paveldo specialistams, vertybių saugotojams ir brangintojams. Jis leidžia visapusiškai išnagrinėti paskirus dailės objektus, bet kartu neprarasti jiems suvokti ir įvertinti reikalingo istorinio, religinio bei kultūrinio konteksto.

Knygos rengėjai